

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ

²Ακαδημαϊκού

Τακτικού καθηγητοῦ τῆς Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας

Διευθυντοῦ τοῦ Παραρτήματος Διδακτικῶν Συλλογῶν Ἀρχαιολογίας

NEON ANAGLYFON ΤΗΣ ΑΝΑΛΗΨΕΩΣ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

Κατά τινα πρὸ πενταετίας γενομένην ἐπίσκεψίν μου εἰς Ἀγίαν Σοφίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὴν προσοχὴν μου εἴλκυσε μαρμαρίνη ἀνάγλυφος παρῶστας ἀποκειμένη εἷς τινα σκοτεινὴν γωνίαν τοῦ ἔσωνόρθου.

Ἡ παράστασις εἶναι δυστυχῶς κολοβή, ἀπαρτίζεται δ' ἐκ τεσσάρων τεμαχίων ἐμφυτευθέντων μεταγενεστέρως, χάριν συγκρατήσεώς των, ἐντὸς γυψίνου πεδίου, περιβαλλομένου ὑπὸ ξυλίνου πλαισίου (πίν. 1, α). Τὸ ἀρκούντως ἔξωρον ἀνάγλυφον τοῦτο εἰκονίζει ἐν τῷ μέσῳ ἄνδρα μέχρι τῆς ὀσφύος, ἱστάμενον κατ' ἐνώπιον, μὲ τοὺς δύο βραχίονας ἀνοικτοὺς καὶ κεκαμμένους πλαγίως πρὸς τὰ ἄνω. Καὶ ἀπὸ μὲν τοῦ ἀριστεροῦ (τῷ θεατῇ) βραχίονος ἔλλειπει ἡ ἄκρα χεὶρ, ἐν δὲ ἡ τοῦ δεξιοῦ, σωζομένη, κρατεῖ στρογγύλον δόρυ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι ἐμπεπηγμένον ἀντικείμενόν τι ἀκαθορίστου σχήματος.

Ὁ ἀνὴρ, τοῦ ὁποίου τὸ πρόσωπον εἶναι κατὰ τὰς παρειάς καὶ τὴν σιγὴν ἀποκεκρουμένον, φέρει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς διάλιθον στέμμα μετὰ κοσμήματος ὑπὲρ τὸ μέσον ἐν εἶδει λοφίου, ἀλλ' ἄνευ πραιπενδουλίων. Κάτωθεν τοῦ στέμματος διακρίνεται ἡ κόμη, ἣτις, κατερχομένη δεξιᾷ καὶ ἀριστερᾷ μέχρι τοῦ κάτω μέρους τῶν ὠτων ἀποκρύπτει ταῦτα ὁλοσχερῶς. Λόγῳ φθορᾶς τοῦ κάτω μέρους τοῦ προσώπου δὲν εἶναι βέβαιοι ἂν ἡ μορφή ἐφερε γένειον. Πάντως, λόγῳ τοῦ στέμματος, βέβαιοι εἶναι ὅτι εἰκονίζεται αὐτοκράτωρ, τοῦθ' ὅπερ ἐπικυροῦται καὶ ἐκ τῆς στολῆς, ἣτις περιβάλλει τὸ φαινόμενον ἄνω ἥμισυ τοῦ σώματος καὶ τῆς ὁποίας διακρίνεται περὶ μὲν τὸν λαιμὸν ἡ περιφερικὴ τραχηλέα, πρὸ δὲ τοῦ στήθους οἱ σφικτικῶς περιβάλλοντες αὐτὸ λῶροι καὶ τέλος αἱ μακραί, κολληταὶ χειρίδες, πάντα κεκοσμημένα ποτὲ δι' ἀπομιμήσεων πολυτίμων λίθων καὶ μαργαριτῶν (ἢ σμάλτου), τῶν

1. Εὐχαριστῶ θερμῶς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει φίλον λόγιον κ. Ἀντ. Μαλέτακον, ὅστις εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ φωτογραφήσῃ κατὰ παράκλησίν μου καὶ μοι ἀποστείλῃ τὴν φωτογραφίαν τοῦ ἀναγλύφου.

ὁποίων σώζονται σήμερον μόνον αἱ τετράγωνοι διὰ τοὺς λίθους καὶ αἱ κυκλικαὶ διὰ τοὺς μαργαρίτας ὅπαι ἐνθέσεως.

Ποῖος μῦθος ὑπόκειται εἰς τὸ ἐξεταζόμενον ανάγλυφον δὲν εἶναι δύσκολον νὰ μαντεύσωμεν. Πρόκειται, προφανῶς, περὶ τῆς εἰς τοὺς αἰθέρας ἀναβάσεως (ἀναλήψεως) τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, περὶ ἑνός, δηλαδή, ἐκ τῶν ἐπεισοδίων τοῦ περιφήμου ἐκείνου μυθιστορήματος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ὅπερ, συνταχθὲν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἠ κατὰ τὸν 3ον μ.Χ. αἰῶνα ὑπὸ τοῦ [Ψευδο] Καλλισθένους¹, ἔσχεν, ὡς γνωστόν, εὐρυτάτην διάδοσιν καθ' ὅλον τὸν μεσαίωνα καὶ τοὺς μετέπειτα χρόνους εἰς πάντας σχεδὸν τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως, εἰς τὰς γλώσσας τῶν ὁποίων καὶ μετεφράσθη². Κατὰ τὸν [Ψευδο] Καλλισθένη λοιπόν, ὁ Μ. Ἀλέξανδρος κατακτήσας πάντα τὰ ἔθνη, συνέλαβε τὴν ἰδέαν νὰ κατακτήσῃ καὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν θάλασσαν, ἔστω καὶ διὰ μόνης τῆς θεάς των. Ἰδοὺ δὲ ποῖον τέχνασμα μετεχειρίσθη κατὰ τινὰ στρατείαν του διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν εἰς τοὺς αἰθέρας ἀνάβασιν αὐτοῦ ὁ Ἀλέξανδρος. Παραθέτω αὐτοῦσιον τὸ κείμενον μιᾶς τῶν παραλλαγῶν³ τοῦ Ψευδοκαλλισθενοῦ μυθιστορήματος, ἔνθα φέρεται αὐτὸς οὗτος ὁ Ἀλέξανδρος ἀφηγούμενος τὸ τέχνασμά του : «(20) προσέταξα οὖν συλληφθῆναι ἐκ τῶν ὀρνέων τοῦ τόπου ἐκείνου δύο. Ἦσαν γὰρ ὄρνεα μέγιστα, λευκά, ἀλκιμώτατα πάνυ καὶ ἡμερα (25)· βλέποντα γὰρ ἡμῶς οὐκ ἔφευγον. Τινὲς δὲ τῶν στρατιωτῶν ἐπέβαινον τοῖς τραχήλοις αὐτῶν (30) καὶ ἀνίπταντο βαστάζοντα αὐτοὺς. Ἐσθίουσιν δὲ θήρας ἀγροὺς ἔνθεν τι καὶ πλεῖστα τῶν (35) τοιούτων ὀρνέων ἤλθον πρὸς ἡμῶς διὰ τοὺς θνήσκοντας ἵππους : Δύο οὖν ἐξ (40) αὐτῶν κρατήσας προσέταξα μέχρις ἡμερῶν τριῶν μὴ δοθῆναι αὐτοῖς βρῶσιν. Τῇ δὲ τρίτῃ ἡμέρᾳ προσέταξα κατασκευασθῆναι ξύλον (45) ὅμοιον ζυγῷ καὶ τοῦτο δεθῆναι ἐν τοῖς τραχήλοις αὐτῶν. Εἴτα προσέταξα βύρσαν ἐνεχθῆ-

1. W. Deimann, Abfassungszeit und Verfasser des griechischen Alexanderromans, 1914, σ. 28 ἔ.

2. C. Müller, Pseudo-Kallisthenes, Paris, Didot 1867. W. Kroll, Hermes, τ. XXX, 462.

3. Τὸ μυθιστόρημα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου μετεφράσθη ἤδη κατὰ τὸν 4ον μ.Χ. αἰῶνα εἰς τὴν Λατινικὴν ὑπὸ τοῦ Ἰουλίου Βαλερίου, ἔπειτα κατὰ τὸν 5ον αἰ. εἰς τὴν Ἀρμενικὴν, τὸν 6ον καὶ 7ον εἰς τὴν Ἀραβικὴν, τὴν Αἰθιοπικὴν καὶ τὴν Παλαιοπερσικὴν, τὸν 11ον αἰ. εἰς τὴν Προβηγκιανήν, τὸν 12ον εἰς τὴν Γερμανικὴν καὶ ἐφεξῆς εἰς τὴν Ἀγγλικὴν, τὴν Ἰσπανικὴν, τὴν Φλαμανδικὴν, τὴν Δανικὴν, τὴν Σουηδικὴν, τὴν Πολωνικὴν, τὴν Ρωσικὴν, τὴν Νεοπερσικὴν τὸν μὲν 10ον αἰῶνα ὑπὸ τοῦ Φιρτζουσι, τὸν δὲ 13ον ὑπὸ τοῦ Νιζάμι, εἰς τὴν Τουρκικὴν, τὴν Ἰνδικὴν, τὴν Μαλαϊκὴν, ἀκόμη δὲ καὶ εἰς τὴν Ἰαβικὴν.

4. Συναγωγὴν τῶν διαφόρων παραλλαγῶν τῆς ἑλληνικῆς, λατινικῆς καὶ γαλλικῆς συντάξεως τοῦ ἐπεισοδίου τῆς ἀναλήψεως τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ὄρα παρὰ G. Millet ἐν Syria, τ. 4, σ. 85 ἔξ.

ναι καὶ ταύτην (50) προσδεθῆναι ἐν μέσῳ τοῦ ζυγοῦ, ταύτην δὲ κατεσκεύασα ὥσπερ σφυρίδα καὶ εἰσῆλθον ἐγὼ ἐν τῇ σφυρίδι κρατῶν (55) τὸ δόρυ ὥσει ἐπὶ πηγῶν¹ τὸ μήκος καὶ ἔχον ἐπάνω ἥπαρ ἱππων² ἐνθὺς οὖν ἀνέπητ' τὰ ὄρνεα (60) τοῦ καταφαγεῖν τὸ ἥπαρ καὶ ἀνῆλθον μετ' αὐτῶν ἐν τῷ ἄερι... ὥς νομίζειν με πλησίον τοῦ οὐρανοῦ ὑπάρχειν (65). Ὅλως δὲ ἔτρεμον διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν τοῦ ἄερος ψυχρότητα καὶ τὴν ἐκ τῶν περὺγων τῶν ὀρνέων γεγεννημένην», κλπ.

Δὲν παρέμειναν ὅμως ὁ Ἀλέξανδρος ἐπὶ πολὺ εἰς τὰ ὕψη· διότι ἄλλο, ἀνθρωπόμορφον ὄρνεον ἐμφανισθὲν τὸν ἠνάγκασε νὰ κατέλθῃ³ προσεγειώθη δ' ὁμαλῶς εἰς μέρος ἀπέχον τοῦ στρατοπέδου ἐπὶ τὰς ἡμερῶν πορείαν.

Πάντα σχεδὸν τὰ στοιχεῖα τῆς παρατεθείσης διηγήσεως ἀναγνωρίζομεν εὐκόλως ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου ἀναγλύφου (πίν. 1, α). Οὕτω τὰ ἐν αὐτῇ ἀναφερόμενα δύο μέγιστα ὄρνεα εἶναι οἱ ἐνταῦθα συμμετρικῶς εἰκονιζόμενοι δύο γρύπες, οἵτινες εἶναι ἐξευγμένοι εἰς ξύλον ὁμοιον ζυγῷ, ἥτοι εἰς τὸν ζυγὸν τοῦ ἄρματος, ἐφ' οὗ βαίνει ὁ Ἀλέξανδρος. Οὗτος κρατεῖ δόρυ τὸ ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐμπεπηγμένον ἀκαθορίστου σχήματος ἀντικείμενον εἶναι πιθανώτατα τὸ ἥπαρ τῶν ἱππων. Τοῦτο δ' ἀνίπτανται ὅπως καταφάγῃσι τὰ πειναλέα ὄρνεα, τῶν ὁποίων ἡ μὴ σωζομένη κεφαλὴ θὰ ἦτο — ὥς ἐξ ἄλλων παραδειγμάτων διδασκόμεθα — ἐστραμμένη πρὸς τὸ κρέας. Ἡ μόνη ἀπὸ τῆς διηγήσεως ἀπόκλισις τοῦ ἡμετέρου ἀναγλύφου εἶναι, ὅτι, ἐν ᾧ ἡ Διήγησις ἀναφέρει, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος εἰσῆλθεν ἐντὸς σφυρίδος (καλάθι), ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου ἀναγλύφου εἰκονίζεται — ὥς καὶ ἐπὶ ἄλλων — ἐποχούμενος διτροχὸν ἄρματος με καμπύλην ἄντυγα. Ἡ τοιαύτη δ' ἐξεικόνισις θὰ ἐγίνε πιθανώτατα κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰ ἄρματα, τὰ ὅποια εἰκονίζοντο εἰς τὴν περιπτῶσιν ἄλλων ἀναβάσεων, ὥς π.χ. τοῦ Ἀπόλλωνος⁴, τοῦ Ἥλιου⁵, ἀποθεώσεως Ρωμαίων αυτοκρατόρων⁶, τοῦ Προφήτου Ἡλίου⁷ κλπ., μετὰ τὴν διαφορὰν, ὅτι εἰς τὰ ἀρχαῖα ἀνάγλυφα τὸ ἄρμα εἰκονίζεται κατὰ πλαγίαν πάντοτε ὄψιν οὐχὶ δὲ κατὰ μετωπικήν, ὥς εἰς πάντα τὰ ἐνταῦθα ἐξεταζόμενα. Οὐδεμία κατόπιν τῶν ἀνωτέρω

1. Ἐν ἑτέρῳ παραλλαγῇ λέγεται: ὥσει πῆχυν.

2. Πβλ. ἀναθηματικὸν βωμὸν τοῦ μουσείου τοῦ Καπετωλίου τῆς Ρώμης προερχόμενον ἐκ Συρίας μετὰ τὸ ἄρμα τοῦ Ἀπόλλωνος εἰς τοὺς αἰθέρας J. Durand, *Annales archéol. de Didron*, τ. XXV (1865), σ. 148.

3. Ὅρα τὴν μετόπην τοῦ ἐν Ἰλίου ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς τὴν εἰκονίζουσαν τὸν Ἥλιον ἐφ' ἄρματος παρὰ Fr. Winter, *Hellenistische Sculptur* 341, 2 (*Kunstgeschichte in Bildern*, Leipzig).

4. Ἀνάγλυφον ἀποθεώσεως Μ. Ἀϋρηλίου ἐξ Ἐφέσου, νῦν ἐν τῷ κάτω Belvedere τῆς Βιέννης. Eug. Strong, *La scultura Romana* II, σ. 246 ἐ. πίν. L.

5. Ἀνάγλυφον ξυλίνης θύρας τῆς ἐν Ρώμῃ βασιλικῆς τῆς Ἀγ. Σαβίνης. Εἰκὼν παρὰ O. Wulff, *Altchristliche und byzantinische Kunst* I, Berlin-Neubabelsberg 1914, πίν. X, ἔναντι σελ. 138.

ὑπολείπεται ἀμφιβολία, ὅτι τὸ ἡμέτερον ανάγλυφον εἰκονίζει τὴν ἀνάληψιν τοῦ Ἀλεξάνδρου.

Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἡ [Ψευδο] καλλισθένης διήγησις ἀνεγινώσκετο ἀπλήστως, διεσκευάσθη δὲ μάλιστα καὶ ἐμμέτρως κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα εἰς τὴν περίφημον *Ριμάδαν* τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου¹, ὡς δ' ἀνωτέρω εἵπομεν, καὶ μετεφράσθη εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς γλώσσας. Ἐννοεῖται ὅτι ὅλαι αὐταὶ αἱ μεταφράσεις καὶ διασκευαὶ δὲν ἔμενον ποτὲ πισταὶ εἰς τὸ πρωτότυπον. Ὁ Ἀλέξανδρος εἶχεν ἀποβῆ παγκόσμιος ἥρωας, τὸν ὅποιον ἕκαστος λαὸς ἐφαντάζετο συμφώνως πρὸς τὸ ἰδεῶδες πρότυπον, τὸ ὅποιον αὐτὸς εἶχε πλάσει. Οὕτω π.χ. ὑπὸ τῶν Περσῶν ὁ Ἀλέξανδρος ἐθεωρεῖτο πρότυπον Πέρσου μονάρχου, οἱ Τοῦρκοι τοῦ προσέδιδον τὰ χαρακτηριστικὰ προφῆτου, οἱ Αἰγύπτιοι τὸν διεξεδίκουν ὡς φυσικὸν τέκνον τοῦ βασιλέως τῶν Νεκτανεβῶ, οἱ Αἰθίοπες καὶ ἔπειτα οἱ Βυζαντινοὶ τὸν ἐφαντάζοντο ὡς εὐσεβῆ χριστιανὸν αὐτοκράτορα², ἰδρύνοντα, ὡς ἐκεῖνοι, ναοὺς καὶ μοναστήρια. Ὑπ' αὐτὴν δ' ἀκριβῶς τὴν μορφήν τὸν συναντῶμεν καὶ ἐπὶ τοῦ ἐξεταζομένου ἀναγλύφου περιβεβλημένον τὴν λαμπρὰν αὐτοκρατορικὴν στολὴν (πίν. 1, α).

Τὴν μεγάλην δημοτικότητα τοῦ μύθου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου κατὰ τὸν μεσαῖωνα μαρτυρεῖ, πλὴν ἄλλων, καὶ ὁ μέγας ἀριθμὸς μνημείων τῆς τέχνης, ἅτινα ἀπεικονίζουν ἀσπασμάτα τοῦ. Εἶναι δὲ τὰ μνημεῖα ταῦτα μικρογραφαὶ χειρογράφων, πῆλινα γανωτὰ ἀγγεῖα, μαρμάρινα ἀνάγλυφα, κιβωτίδια ἐξ ἐλεφαντοστοῦ, εἶδη χρυσοχοΐας, ψηφιδωτὰ δάπεδα, κιονόκρανα καὶ κοσμηταὶ ναῶν, γραφαὶ παραστάσεις, ὑφάσματα, κεντήματα, τάπητες τοίχων (gobelins) κλπ. προερχόμενα ἄλλα ἐξ Ἀνατολῆς καὶ ἄλλα ἐκ τῆς Δύσεως. Ἐκ τῶν πολλῶν αὐτῶν μνημείων, ἅτινα ἔχω ἀπὸ μακροῦ συλλέξει καὶ περὶ τῶν ὁποίων θὰ διαλάβω ἀλλαχοῦ ἐκτενῶς, θὰ περιορισθῶ ἐνταῦθα νὰ ἐξετάσω

1. Κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους τὸ μυθιστόρημα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου διακρίθηκε καὶ διακρινεῖται ἡ λεγομένη *Φυλλάδα* τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἣτις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ εἰς δημώδη γλῶσσαν μετάφρασις τῆς Ψευδοκαλλισθενείου διηγήσεως. Ἡ φυλλάδα αὕτη ἐτυπώθη πλειστάκις ἐν Βενετίᾳ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 17ου αἰ. καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ τυπώνται καὶ ἐν Ἀθῆναις. Μίαν πολὺ ἐπιμελημένην ἔκδοσίν της, στολισμένην μὲ μικρογραφίας εἰλημμένας ἀπὸ ἀπρόσιτα εἰς τὸ πολὺ κοινὸν περσικὰ καὶ Ἰνδικὰ χειρόγραφα ἀποκείμενα εἰς εὐρωπαϊκὰς καὶ ἀμερικανικὰς βιβλιοθήκας, παρέσχε πρὸ εἰκοσαετίας ὁ κ. Ἀλέξ. Α. Πάλλης. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ στόμα τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ἄλλων ἀκόμη λαῶν σώζονται μέχρι σήμερον παραδόσεις σχετικαὶ πρὸς τὸν Μ. Ἀλέξανδρον, περὶ ὧν ἔγραψαν παλαιότερον μὲν ὁ ἀείμνηστος διδάσκαλός μου Ν. Πολίτης (Παρνασσός Β' [1878], σ. 267, Κ. Σκόκου, Ἐτήσιον ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1889, σ. 37), ὁ Κ. Dieterich, *Alexander der Grosse im Volksglauben der Griechen, Slaven und Orientalen*, München 1904, σ. 289, 292, ὁ Στ. Κυριακίδης, *Μακεδονικὰ Ε'* (1942), σ. 692, προσφάτως δὲ καὶ ὁ Γ. Σπυριδάκης (Γέρας Ἀντωνίου Κεραμοπούλλου, σ. 385-419).

2. Πβλ. Ξυγγόπουλον, Ἐπ. Ἐτ. Βυζ. Σπ. ΙΔ' (1938), σ. 272.

μόνον τὴν ὁμάδα τῶν ἐπὶ μαρμάρου βυζαντινῶν ἀναγλύφων ἀπεικονίσεων τῆς ἀναλήψεως τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἥτοι τοῦ ἐξ ὄλων τῶν ἐπεισοδίων τοῦ μυθιστορήματος ἀγαπητοτέρου εἰς τοὺς βυζαντινοὺς.

Βυζαντινῶν ἐπὶ μαρμάρου ἀναγλύφων ἀπεικονίσεων τῆς ἀναλήψεως τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἔχομεν μέχρι τοῦδε γνωστὰ τέσσαρα μόνον παραδείγματα, εἰς τὰ ὅποια ἤδη προστίθεται πέμπτον, τὸ ἐνταῦθα ἐξεταζόμενον. Τὸ παλαιότερον γνωστὸν ἐξ αὐτῶν καὶ ταυτοχρόνως τὸ καλύτερον διατηρούμενον εἶναι ἐντετειχισμένον ἐπὶ τῆς βορείου ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ Ἀγ. Μάρκου τῆς Βενετίας (πίν. 2, α). Πρόκειται περὶ ἀγνῶς βυζαντινοῦ ἔργου, ὅπερ χρονολογεῖται κατὰ τινας μὲν ἀπὸ τοῦ 12ου ἢ τοῦ 13ου αἰῶνος¹, κατ' ἄλλους δὲ ἀπὸ τοῦ 10ου ἢ τοῦ 11ου². Τὰ τρία ἄλλα παραδείγματα εὐρίσκονται ἐν Ἑλλάδι, τὸ μὲν εἰς τὴν Μ. Δοχειαρίου τοῦ Ἀγ. Ὁρους (πίν. 2, β) ἐντετειχισμένον εἰς τὸν νόρθκα τοῦ καθολικοῦ ὡς θαράκιον (ποδιά) μεταγενεστέρου παραθύρου, τὸ δὲ ἐντετισμένον εἰς τὸ δάπεδον τῆς Περιβλέπτου τοῦ Μυστρᾶ (πίν. 2, γ) καὶ τέλος τὸ τέταρτον, κολοβὸν καὶ αὐτὸ (πίν. 1, β) ἄλλα μεγάλων ὁπωσδήποτε διαστάσεων ἀνεγνωρίσθη καὶ ἐδημοσιεύθη ὑπ' ἐμοῦ πρὸ δεκαπενταετίας³, ἀπόκειται δὲ εἰς τὸ Μουσεῖον τῶν Θηβῶν ὑπ' ἀριθμὸν 258.

Μεταξὺ τῶν πέντε ἀναγλύφων τῆς ἀναλήψεως ὑφίστανται εἰκονογραφικαὶ καὶ τεχνοτροπικαὶ ὁμοιότητες καὶ διαφοραί, ἐξ ὧν θὰ ἐξετάσωμεν κατ' ἀρχὰς τὰς εἰκονογραφικὰς. Κοινὸν ἐν πρῶτοις χαρακτηριστικὸν καὶ τῶν πέντε ἀναγλύφων εἶναι ἡ αὐστηρῶς μετωπικὴ παράστασις τοῦ Ἀλεξάνδρου κατὰ τὸν ἄξονα τῆς εἰκόνος καὶ ἡ συμμετρικὴ ἐκατέρωθεν αὐτοῦ τοποθέτησις τῶν ὀρνέων, τῶν τροχῶν τοῦ ἄρματος, ἀκόμη δὲ — πλὴν μιᾶς περιπτώσεως (Θηβῶν) — καὶ τῶν δοράτων τὰ ὅποια κρατεῖ ὁ Ἀλέξανδρος. Ἡ τοιαύτη ἐραλδικὴ ἀντίληψις ἐξεικονίσεως τῆς παραστάσεως μαρτυρεῖ ἀσφαλῶς περὶ τῆς ἐξ Ἀνατολῆς προελεύσεως τοῦ θέματος τῆς Ἀναλήψεως. Ἐξ ἀνατολικοῦ λοιπὸν προτύπου ἦντλησαν καὶ οἱ ἐκτελέσαντες τὰ ἐξεταζόμενα ἀνάγλυφα βυζαντινοὶ γλύπται. Ὡς πρὸς δὲ τὰς διαφορὰς παρατηροῦμεν ὅτι α) τὸ ἄρμα, ἐφ' οὗ βαίνει ὁ Ἀλέξανδρος ἄλλοτε μὲν εἰκονίζεται κατὰ τὸν ἀρχαῖον τύπον ἥτοι μὲ καμπύλην ἄντυγα καὶ φερόμενον ἐπὶ δύο τροχῶν (Βενετία, πίν. 2, α, Κωνσταντινούπολις, πίν. 1, α) ἄλλοτε δέ, παραλειπομένων τῶν τροχῶν, ὡς ἀπλοῦν καμπύλον κιβώτιον (Δοχειαρίου (:), πίν. 2, β, Μυστρᾶ, πίν. 2, γ), β) ὁ τρόπος τῆς ζεύξεως τῶν ὀρνέων εὐρίσκεται πλησιέστερον πρὸς τὴν διήγησιν τοῦ [Ψευδο] καλλισθένους εἰς τὸ ἀνάγλυφον τῶν Θηβῶν (πίν. 1, β), ὅπερ παρουσιάζει τοὺς γρύπας προσδεδεμένους ἀπὸ τὸν τράχηλον ὀριζοντίως διὰ ξυλίνου ζυγοῦ, ἐν ᾧ

1. Ὁ Dalton, *Byzantine Art and Archæology*, Oxford 1911, σ. 61, εἰκ. 34.

2. Bréhier, *La sculpture et les arts mineurs byzantins*, Paris 1936, σ. 64.

3. Ἀρχ. Βυζ. Μνημ. Ἑλλ. Ε', 1939-1940, σ. 134, εἰκ. 17.

τοῦναντίον εἰς τὸ ανάγλυφον τῆς Βενετίας ἀντὶ ξυλίνου ζυγοῦ ἔχομεν προφανῶς δερματίνους ἱμάντας, ὡς δηλοῖ τὸ κυματοειδές των σχῆμα (πίν. 1, α). Δι' ἱμάντων δ' ἐπίσης ἀλλ' ἀπὸ τῶν μηρῶν καὶ οὐχὶ ἀπὸ τοῦ τραχήλου εἰκονίζονται προσδεδεμένοι οἱ γρῦπες εἰς τὰ ανάγλυφα τοῦ Μυστρᾶ καὶ τῆς Μ. Δοχειαρίου. Τέλος εἰς τὸ ανάγλυφον τῆς Κωνσταντινουπόλεως οὐδόλως παρατηροῦνται ἱμάντες προσδέσεως.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὸν Ἀλέξανδρον οὗτος δις μὲν εἰκονίζεται φορῶν ἀπλοῦν χιτῶνα (Μυστρᾶς, Δοχειαρίου) μὲ βραχείας χειρίδας καὶ μικρὸν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς κόρυμβον (πίν. 2, β, γ), οἷον φοροῦσιν οἱ Πέρσαι¹ καὶ οἱ ἱερεῖς τῆς Π. Διαθήκης, εἰς τὰ τρία ὅμως ὑπόλοιπα παραδείγματα φέρει βασιλικὴν στολὴν καὶ στέμμα (Θῆβαι, Κωνσταντινούπολις, Βενετία), οὕτινος πάλιν ἡ μορφὴ ποικίλλει. Οὕτω εἰς μὲν τὰ ανάγλυφα τῶν Θηβῶν, τοῦ Δοχειαρίου καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ Ἀλέξανδρος φορεῖ τὸ εἰς ἐλαφρὸν τόξον κύκλου ἀπολήγον πρὸς τὰ ἄνω στέμμα μὲ ἐν ἡ πλείονα τριγωνικὰ κοσμήματα, εἰς δὲ τὸ ανάγλυφον τῆς Βενετίας τὸ ἡμισφαιρικὸν στέμμα, δίκην ἐκκλησιαστικοῦ *καμηλανχίου*.

Ποικιλία παρατηρεῖται ἐπίσης καὶ ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν δοράτων, ἅτινα κρατεῖ ὁ Ἀλέξανδρος εἰς τὰς ὑψωμένας χειράς του. Συνηθεστέρα εἶναι ἢ μετὰ δύο συμμετρικῶς καὶ λοξῶς κρατουμένων δοράτων ἀπεικόνις τοῦ ἥρωος (Κωνσταντινούπολις, Βενετία, Μ. Δοχειαρίου, Μυστρᾶς), πλησιεστέρα ὅμως πρὸς τὴν Διήγησιν εἶναι ἡ μεθ' ἑνὸς δόρατος ἀπεικόνις, οἷαν τὴν βλέπομεν ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου τῶν Θηβῶν (πίν. 1, β). Διαφορὰ ὑφίσταται ἐπίσης καὶ ὡς πρὸς τὸ ἐπὶ τοῦ δόρατος ἐμπεπηγμένον κοράς, ὅπερ εἰς μὲν τὰ ανάγλυφα τῆς Βενετίας καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁμοιάζει πρὸς ἥπαρ ἵππων, εἰς δὲ τὸ τοῦ Μυστρᾶ εἶναι ὁλόκληρον ζῶον, δέλφαξ ἢ ἐρίφιον (πίν. 2, γ).

Διαφορὰς παρατηροῦμεν ἐπίσης καὶ ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν τῆς ἐκτελέσεως. Οὕτω ἐν ᾧ τὰ ανάγλυφα τῆς Βενετίας καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (πίν. 1, α καὶ 2, α) ἐμφανίζουσιν ὀρθὸν σχέδιον καὶ καλὰς ἀναλογίας τῶν μορφῶν, ἀπόδοσιν φυσικὴν καὶ πρὸ πάντων πλαστικὴν ἥτοι μὲ τὰς μορφὰς οἰοεὶ προσκολλημένας ἐπὶ τοῦ κάμπου καὶ ζωηρῶς ἐξεχούσας ἀπ' αὐτοῦ, τὸ ανάγλυφον τῶν Θηβῶν (πίν. 1, β) παρουσιάζει σχηματοποίησιν τῆς μορφῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ μᾶλλον γραφικὴν ἢ πλαστικὴν ἐκτέλεσιν. Τέλος τὸ παράδειγμα τοῦ Μυστρᾶ (πίν. 2, γ) εἶναι ἐκτελεσμένον κατὰ τὴν λεγομένην ἐπιπεδόγλυφον τεχνικὴν, ἥτις τὴν μὲν ἐπιφάνειαν τῶν εἰκονιζομένων μορφῶν ἢ κοσμημάτων ἀφίνει ἐπίπεδον — δηλοῦσα τὰς ἀνατομικὰς λεπτομερείας διὰ χαρακτῶν γραμμῶν — τὸν δὲ κάμπον βαθύνει καὶ κατεργάζεται ἀνωμάλως,

1. Π.χ. οἱ Μάγοι, ὁ Προφήτης Δανιήλ, οἱ τρεῖς Παῖδες ἐν τῇ καμίνῳ κλπ.

χάριν τῆς καλυτέρας προσφύσεως τῆς ἐν αὐτῷ τιθεμένης ἐγχρώμου κηρομαστίχης. Ἐκ τῶν τριῶν ἀνωτέρω τεχνικῶν ἡ μὲν πρώτη ἐφηρμοσθη κυρίως ἐν τῇ πρωτεύουσῃ κατὰ τὴν «κλασσικὴν ἀναγέννησιν», ἣτις, ἀρχίσασα ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας, ἐπετάθη ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν καὶ τῶν Παλαιολόγων, ἡ δὲ δευτέρα καὶ ἡ τρίτη, ἀνατολικῆς ἀμφοτέραι προελεύσεως, ἡσκήθησαν κυρίως ἔξω τῆς πρωτεύουσας, εἰς Μ. Ἀσίαν καὶ Ἑλλάδα, ἔνθα ἀφῆκαν ζωηρὰ τὰ ἔχνη των¹ ἀπὸ τοῦ 8ου καὶ τοῦ 9ου αἰῶνος ἡ πρώτη, ἀπὸ τοῦ 10ου μέχρι καὶ τοῦ 15ου αἰῶνος ἡ δευτέρα. Τὴν τοιαύτην γεωγραφικὴν ἐφαρμογὴν τῶν μνημονευθεῶν τεχνικῶν ἐπικυρώνουσι καὶ τὰ ἡμέτερα ἀνάγλυφα, ἔξ ὧν τὰ μὲν παρουσιάζοντα τὴν ἑλληνιστικὴν πλαστικότητα εὐρίσκονται τὸ μὲν ἐν Κωνσταντινουπόλει, τὸ δὲ ἐν Βενετίᾳ, μεταφερθὲν ἐκεῖ ἀσφαλῶς ἐκ τῆς πρωτεύουσας. Ὡσαύτως τὸ μὲ τὴν «γραφικὴν» τεχνικὴν ἀνάγλυφον εὐρίσκεται ἐν Θήβαις καὶ τέλος τὸ μὲ τὴν ἐπιπεδόγλυφον ἐν Μυστρᾷ.

Ὑπολείπεται ἤδη νὰ ὁρισθῇ ἡ χρονολογία κατασκευῆς τῶν πέντε ἀναγλυφῶν. Εἰς ταύτην θὰ βοηθηθῶμεν ἔξ ἄλλων κριτηρίων, ἐκ τῶν ὁποίων σπουδαιότερον εἶναι τὸ σχῆμα τοῦ στέμματος, τὸ ὁποῖον, ὥς ἀνωτέρω εἵπομεν, ποικίλλει. Οὔτω τὸ μὲν εἰς ἐλαφρὰν καμπύλην ἢ εὐθεῖαν ἀπολήγον καὶ πρὸς τὰ ἄνω ἐλαφρῶς διευρυνόμενον στέμμα συνηθίζετο νὰ φέρεται ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων καὶ πρὸ καὶ ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ² (525 - 565) μέχρι καὶ τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Α' τοῦ Κομνηνοῦ (1081 - 1118)³, ἐν ᾧ τοῦναντίον οἱ

1. L. Bréhier, *La sculpture et les arts mineurs byzantins*, Paris 1936, σ. 15 καὶ 16.

2. Ὅρα τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ Ἀγ. Βιταλίου τῆς Ραβέννας (C o l a s a n t i, *L'arte bizantina in Italia*, πίν. 19).

3. Μὲ στέμμα ἐλαφρῶς καμπύλον καὶ εὐρυνόμενον πρὸς τὰ ἄνω ἀπεικονίζονται οἱ ἔξης αὐτοκράτορες τοῦ 11ου αἰῶνος: *Βασίλειος ὁ Β'* ὁ *Βουλγαροκτόνος* (976 - 1025) ἐν μικρογραφίᾳ τοῦ 11ου αἰ. τοῦ κώδικος XVII (Zanetti, φ. 21) τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης (Σ. Λάμπρος, Δεύκωμα βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, Ἀθήναι 1930, πίν. 56). *Ρωμανὸς ὁ Γ'* ὁ *Ἀγνρός* (1028 - 1034) ἐπὶ ψηφιδωτοῦ τῶν νοτίων ὑπερῶν τῆς Ἀγ. Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως (T h. W h i t t e m o r e, The mosaics of Haghia Sophia at Istanbul, Third report, Boston 1942, πίν. X). *Μιχαὴλ ὁ Παφλαγῶν* (1034 - 1041) ἐν μικρογραφίᾳ χειρογράφου τῆς ἐν Μοδένῃ Βιβλιοθήκης Estense φ. 237 (14ου ἢ 15ου αἰ.) (Λάμπρος, ἔ.ἀ. πίν. 58). *Μιχαὴλ ὁ Καλαφάτης* (1041 - 1042) ἐν μικρογραφίᾳ τοῦ αὐτοῦ χειρογράφου τῆς Μοδένης φ. 243β (Λάμπρος, ἔ.ἀ., πίν. 58). *Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος* (1042 - 1055) ἐν χειρογράφῳ τῆς Μοδένης φ. 247β (Λάμπρος, πίν. 58). *Μιχαὴλ ὁ Στρατιωτικὸς* (1056 - 1057) χειρόγραφον Μοδένης φ. 260β (Λάμπρος, πίν. 58). *Ἰσαάκιος ὁ Κομνηνός* (1057 - 1059) χειρόγραφον Μοδένης φ. 265 (Λάμπρος, πίν. 59). *Κωνσταντῖνος Γ' ὁ Δούκας* (1059 - 1067) χειρόγραφον Μοδένης φ. 267 (Λάμπρος, πίν. 59). *Ρωμανὸς ὁ Δ'* ὁ *Διογένης* (1067 - 1071) χειρόγραφον Μοδένης φ. 270 (Λάμπρος, πίν. 59). Ἐλεφάντινος πίναξ τῆς Bibl. Nat. τῶν Παρισίων (E b e r s o l t, Les arts somptuaires à Byzance, Paris 1923, εἰκ. 41, Λάμπρος, πίν. 60). *Μιχαὴλ Δούκας ὁ Παραπινάκης* (1071 - 1078) χειρόγραφον Μοδένης 274β (Λάμ-

λοιποὶ Κομνηνοὶ¹, οἱ Ἀγγελοὶ², ὥς καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς Νικαίας³ καὶ οἱ Παλαιολόγοι⁴ ἔφερον τὸ ἡμισφαιρικὸν στέμμα (*καμηλαύχιον*). Κατὰ ταῦτα τὸ ἀνάγλυφον τῶν Θηβῶν, ἔνθα ὁ Μ. Ἀλέξανδρος εἰκονίζεται μὲ εὐθὺ στέμμα

π ρ ο ς, πίν. 62), εἰκὼν τῆς ἐν Γεωργίᾳ μονῆς Gelati (Λάμπρος, πίν. 62), *Νικηφόρος ὁ Γ' ὁ Βοτανειάτης* (1078 - 1081) χειρόγραφον Μοδένης φ. 278 (Λάμπρος, πίν. 62) καὶ ἐν μικρογραφίᾳ τοῦ 11ου αἰ. τῆς Bibl. Nationale τῶν Παρισίων Coislin 79, φ. 1b (Ebersolt, *Les arts somptuaires à Byzance*, εἰκ. 42. 'Ο αὐτὸς *La miniature byzantine*, Paris 1926, πίν. XXXII, 1. Λάμπρος, πίν. 63) καὶ Coislin 79 φ. 2 (Ebersolt, *Arts somptuaires* εἰκ. 43, Λάμπρος, πίν. 64). Ἀλέξιος ὁ Α' ὁ Κομνηνός (1081 - 1118) Μικρογρ. Vatic. Græc. 666 φ. 2b (Ebersolt, *Arts somptuaires* εἰκ. 45, Λάμπρος, πίν. 65), χειρόγραφον Μοδένης φ. 280 (Λάμπρος, πίν. 67).

1. Μὲ στέμμα ἡμισφαιρικὸν (*καμηλαύχιον*) ἀπεικονίζονται οἱ ἐξῆς αὐτοκράτορες τοῦ 12ου αἰῶνος: Ἰωάννης ὁ Β' ὁ Κομνηνός (1118 - 1143) Urbin. 2 φ. 19b (Ebersolt, *Arts somptuaires*, εἰκ. 50. 'Ο αὐτός, *Miniatur. byz.*, πίν. XXXI, 1. Λάμπρος, πίν. 68) ἐν ψηφιδωτῇ προσωπογραφίᾳ τῶν ὑπερῶν τῆς Ἀγ. Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως (Whittemore, ἔ.ἀ. πίν. XXV) χειρόγραφον Μοδένης φ. 294 (Λάμπρος, πίν. 71). Μανουὴλ ὁ Α' ὁ Κομνηνός (1143 - 1180) ἐν μικρογραφίᾳ τοῦ 1166, Vatic. gr. 1176 φ. II (Λάμπρος, πίν. 69) καὶ ἐν τῷ χειρογράφῳ τῆς Μοδένης φ. 294 (Λάμπρος, πίν. 71). Ἀλέξιος ὁ Β' ὁ Κομνηνός (1180 - 1183) χειρόγραφον Μοδένης φ. 290 (Λάμπρος, πίν. 71). Ἀνδρόνικος ὁ Κομνηνός (1183 - 1185) χειρόγραφον Μοδένης φ. 290 (Λάμπρος, πίν. 71).

2. Ἰσαάκιος Ἀγγελος (1185 - 1195 καὶ 1203 - 1204) χειρόγραφον Μοδένης φ. 290 (Λάμπρος, πίν. 71). Ἀλέξιος ὁ Γ' ὁ Ἀγγελος 1195 - 1203) χειρόγραφον Μοδένης φ. 290 (Λάμπρος, πίν. 71).

3. Θεόδωρος Α' ὁ Λάσκαρις (1254 - 1258) ἐν Cod. grec. 442 τῆς Βιβλ. τοῦ Μονάχου (Λάμπρος, πίν. 73).

4. Μιχαὴλ Η' ὁ Παλαιολόγος (1261 - 1282). Cod. grec. 442 (φ. ροδ') τῆς Βιβλ. τοῦ Μονάχου (Λάμπρος, πίν. 75). Ἀνδρόνικος ὁ Α' ὁ Παλαιολόγος (1282 - 1328). Cod. grec. 4442 Βιβλ. Μον. (φ. ροε') (Λάμπρος, πίν. 77), ἐν Cod. grec. Mb 13 (σ. 252) τῆς Πανεπ. Βιβλ. τοῦ Tübingen (Λάμπρος, πίν. 78), ἐν χρυσοβούλλῳ τοῦ Βυζ. Μουσείου τῶν Ἀθηνῶν τοῦ ἔτους 1293 (Λάμπρος, πίν. 79) καὶ τῆς Ἐθν. Βιβλ. τῆς Ἑλλάδος ἀρ. 146² (Λάμπρος, πίν. 80). Ἰωάννης ὁ Ζ' ὁ Καντακουζηνός (1341 - 1355) Cod. grec. 1242 (φ. 123b) τῆς Bibl. Nat. τῶν Παρισίων (Ebersolt, *Arts somptuaires*, εἰκ. 55. 'Ο αὐτὸς ἐν *Miniature byzantine*, πίν. LIX, Λάμπρος, πίν. 82). 'Ο αὐτὸς αὐτοκράτωρ ἐν Cod. grec. 1242 (φ. 5b) τῆς Bibl. Nat. (Ebersolt, *Miniatur. byz.*, πίν. LX, Λάμπρος, πίν. 82). Ἀνδρόνικος ὁ Β' ὁ Παλαιολόγος (1328 - 1349) ἐν μικρογρ. τοῦ 14ου αἰ. τῆς Landesbibliothek τῆς Stuttgart Cod. Hist. F 601 (φ. 2) (Λάμπρος, πίν. 83). Μανουὴλ Β' ὁ Παλαιολόγος (1391 - 1425) ἐν μικρογραφίᾳ τοῦ ἔτους 1402 τοῦ Μουσείου τοῦ Δούβρου (Λάμπρος, πίν. 84), ἐν μικρογρ. τοῦ 15ου αἰ. τῆς Bibl. Nationale Suppl. Gr. 309 (φ. VI) (Ebersolt, *Arts somptuaires*, εἰκ. 56, Λάμπρος, πίν. 85) καὶ χειρογράφου 15ου αἰ. τῆς Bibl. Nat. τῶν Παρισίων Cod. 1783 (φ. 2) (Λάμπρος, πίν. 86). Ἰωάννης Η' ὁ Παλαιολόγος (1425 - 1448), χειρόγραφον 1783 (φ. 2) τῆς Bibl. Nat. τῶν Παρισίων (Λάμπρος, πίν. 86) καὶ τοῦ Suppl. gr. 1188 (φ. 4) τῆς Bibl. Nat. τῶν Παρισίων (Λάμπρος, πίν. 87).

εἶναι προγενέστερον τοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ τῆς Βενετίας, ἔνθα ὁ αὐτοκράτωρ φέρει τὸ ἡμισφαιρικὸν στέμμα καὶ δὴ τὸ μὲν πρῶτον ἀνήκει πιθανῶς εἰς τὰ τέλη τοῦ 10ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 11ου αἰῶνος, τὰ δὲ λοιπὰ δύο εἰς τὸν 12ον ἢ 13ον αἰῶνα. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὸ τοῦ Μυστρᾶ, τοῦτο λόγῳ τῶν ἀναδιπλουμένων κυματιστῶν βλαστῶν τοῦ κοσμήματος καὶ τῆς γενικῆς κοσμηματοποιήσεως, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει, θὰ πρέπει νὰ ταχθῇ εἰς τὸν 14ον αἰῶνα, ὁπότε καὶ ἄλλαι, πλὴν τῆς ἐπιτεδογλυφίας, παρουσιάζονται εἰς τὸν Μυστρᾶν ἀνατολικάι ἐπιδράσεις.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ